

Автори овог тома марљиво су искористили новију литературу која се тиче дотичних писаца и њихових дела, као и новије збирке фрагмената, што сачињава посебну одлику ове свеске. Ово није ситна ствар, ако се има на уму да је највећи део писаца из раздобља од Александра до Јустинијана само фрагментарно очуван.

Међу успеле карактеристике треба поменути ону на стр. 101: „Да је поезија хеленистичког периода створила само епске и дидактичке спевове, онда она не би, с изузетком неких делова свега Апологија Родског, унела готово ничега у светску књижевност. Истински живим извором, који је неочекивано избио из усахлог тла грчке поезије, јесте буколска поезија, која чува своје чари до наших дана“.

У оба увода редактори дају нешто одиста ново. Они истичу како је после македонског завојевања Грчка постала центар из кога се грчка култура уопште, а посебно грчки језик и књижевност, проширили на велики део света; они подвлаче противречну појаву да је епоха хеленизма с једне стране слика бескрајних ратова, а с друге процват привреде, уметности и науке; они истичу како је негдашњи слободни грађанин полиса сада, у хеленистичким државама, постао човек који се бави само својим приватним пословима; они се детаљније осврћу на *коине*, језик ове епохе; они описују значај и улогу грчке културе у великој римској држави итд.

То ново третирање појединих питања, праваца, стилова и школа, којима се видно истиче ова свеска над сличним књигама у другим земљама, види се особито лепо у начину како је обрађена партија о античкој новели и роману. Дванаестој глави, која се њима бави, дат је простор од 50 страна. Ту су прегледани сви важнији очувани фрагменти који су нађени. Поставак античког романа Болдирев ставља у раније доба (I—III в.), него што се то досад чинило (наиме у последње векове антике). Садржина појединих дела даје се сасвим исцрпно. На пример предмету Харитоновог романа посвећена је читава једна страна (252).

Бојан Сјевановић, Скопје.

А. Г. БОКШАНИН, *Парфија и Рим*. Изд. Моск. Унив. 1960, стр. 250, 8°.

Книгата претставува само прв дел од започнатата работа и го има поднасловот „Возникновение системы политического дуализма в передней Азии“. Разделена е на увод и три глави.

Во уводот авторот ја истакнува важноста на античните писатели и археолошките ископувања на самата територија, исто така укажува и на значењето на сириската, арапската и старокинеската литературна традиција како дополнение за проучувањето на ова прашање. Дешифрирањето на старите партски натписи од Ниса како и сè поновите материјали што се појавуваат со проучувањето на старата историја на Далечниот Исток и на старата Индија, придонесуваат „прашањето за местото и значењето на различните држави што суштествуваа во југозападниот дел на Азија во последните векови пред нашата ера и во првите векови од нашата ера да мора да се постави од сосема поинаков аспект отколку порано“. Појдувајќи од оваа поставка авторот дава критички осврт како на западноевропската буржоаска историска литература, така и на извесни дела на мнозина советски научници, кои „по инерција“ го разгледувале ова прашање на ист начин. Тој остро ја осудува поставката за грчко-римските робовладетели како „носители на култура“ наспроти источните „варвари“, која поставка се создала под влијание на „застарената, идеалистичка реакционерна историска шема“ (се мисли на Хегел и неговата „Филозофија на историјата“ која беше почетна точка во научните испитувања на низа поколенија историчари од западна Европа). Но, од ова не беа имуни ни руските, па ни советските историчари, одбележува авторот, особено во поранешните трудови.

Историјата на земјите од Предниот Исток, Иран и Средна Азија, во различните дела на разни автори, била разгледувана без нужната врска и спо-

редба со историјата на Грција и Рим. Историјата на Исток свесно се осветлуваше како второстепен материјал во изучувањето на општата историја, или се даваше во вид на одделни прегледи меѓусебно неповрзани. Дури и во капитални дела од областа на римската историја (на пр. Момзен, Гибон, Меривел) вниманието е сосредоточено на централните и западните делови на римската држава; источните земји, а особено историјата на Партија, се допираат само доколку треба да се изнесат политичките и воените настани. Воопшто, заклучува авторот, „Рим се јавува како субјект на историскиот развој, додека Партија, подобно на другите антиримски сили, се јавува само како објект на дејствувањето на Римјаните...“ Секако дека и ние ќе се согласиме со авторот оти вакво „евроцентрично“ гледање е и ненаучно и застарено, особено во светлината на поновите археолошки ископувања.

Во глава I даден е преглед на изворите за историјата на Партија и на римско-партските односи. Авторот одбележува дека изворите се фрагментарни и многу разнообразни, како по типот и характерот, така и по времето на настанувањето. Не само историчари, но и природонаучници, географи, оратори, поети дури и претставители на свештенството, покажувале интерес за римско-партските односи. Освен кај грчко-римските автори, драгоцени податоци се наоѓаат и во трудовите на старокинеските аналити. Макар што напоредо со овие извори авторот го одбележува големото значење на епиграфските и нумизматичките материјали, како и значењето на обилните археолошки наоди, сепак литературните паметници остануваат главен вид извори, што се гледа и од бројот на страниците доделен на оваа материја (од стр. 33—71 даден е преглед на директните извори; од стр. 71—77 преглед на уметничката и религиозната литература; од стр. 77—85 преглед на епиграфскиот, нумизматичкиот и археолошкиот материјал).

Интересна е и извонредно важна за разбирање на понатамошното изложување II-та глава што го носи насловот „Некои карактеристични црти на источноелинистичките држави“ (стр. 87—161). Давајќи критички преглед на западноевропската литература за елинизмот авторот констатира дека некои од научниците (Низе, Соколов) се стремеле кон простото утврдување и детално изложување на материјалот; други (Белох) се обидувале да ја карактеризираат епохата на елинизмот како време на светското господство на Грците; третите (Керст) се стремеле да ја проследат политичката структура во државите создадени од наследниците на Александар Македонски, да ги востановат заемните културни врски и влијанијата на грчките полиси и монархиите од Исток. Меѓутоа, застапувајќи на старите методолошки позиции и посматрајќи го историскиот процес низ призмата на сфаќањето на идеалистичката филозофија на историјата, создадена од Хегел, тие не се покажале кадри да дадат точно научно објаснение за специфичноста на социјалната структура на елинистичките односи. Давајќи понатаму преглед на мненијата на разните научници за карактеристичните црти на елинизмот авторот го изнесува повеќе негативното отколку позитивното во тие мненија. Така на Беван и Буше-Леклерк (кои, и двајцата, ги посветиле своите изучувања на државата на Селевкидите) им префрлува за површноста. На Е. Мајер (во делото „Распут и распаѓање на елинизмот во Азија“) му замера дека вниманието го обрнувал на културниот развој на поголемите градски центри, додека го „заобиколува“ проблемот за социјалната структура на елинистичкото општество. На Ростовцев му признава дека за разлика од другите буржоаски историчари се обидувал да ја карактеризира суштината на социјалните односи во елинистичкото општество; но, „стојејќи на позиции на крајно конзервативни буржоаски истражувачи, кои го одрчуваат единственото научно марксистичко-ленинистичко учење за општествено-економските формации, тој не се покажал кадар да даде јасна анализа на социјалната структура на елинистичкото општество. Тој (=Ростовцев) во ова гледа црти што се наоѓаат како во феудалните така и во капиталистичките односи, одрчувајќи го истовремено робовладетелството како основа на сите општествени односи во елинистичкиот систем“ (стр. 95). Меѓу советските научници, признание му е оддадено на Сергеев; меѓутоа, Ковалов и Ранович, кои инаку го поддржуваат гледиштето на Сергеев, авторот ги критикува. На

првиот му забележува дека своите инаку правилни ставови, кои во методолошки поглед не трпат никакви приговори, ги оставил „во недоразвиен вид“, односно „не ги открил подетално специфичностите во општествените односи низ различните делови на елинистичкиот систем, а делум сосем не ѝ обрнал внимание на принципелната разлика во класната структура на двата типа држави кои постоеле во рамките на елинистичкиот систем низ целото време на неговото траење“. На Ранович (во неговото дело „Елинизмот и неговата историска роља“) му наоѓа недостаток во расплнатоста и во тоа што не ги зема пред вид специфичните црти на елинистичкото општество во разните територии. Освен тоа „што го оставил без должното внимание огромниот дел на азиските земји што влегувале во составот на монархијата на Александар Велики и неговите наследници. А меѓу нив, имено на тие источни територии, се образуваа и Грчко-бактриското и Партското царство“.

Да се задржиме сега на најглавните поставки на А. Г. Бокшчанин во изложувањето на неговото сфаќање за карактеристичните црти на источно-елинистичните држави (стр. 105—108). — Во елинистичкиот систем авторот разликува два типа држави: *елинистички* (во потесната смисла на зборот) и *елинизирани* (изразот е предложен условно). Основен скелет на елинистичкиот систем била Македонија и елинистичките држави создадени од македонско-грчките завојувачи во североисточниот дел на Африка и во една низа азиски земји. Тоа биле типични колонијално-робовладетелски држави во кои тенок владеечки слој образувале македонско-грчките војници и по нив дојдените грчки преселеници. Тие го зеле во свои раце управувањето со државниот апарат и поважните позиции во економијата на потчинетите земји. Но, напоредно со овие држави, уште во првите години на елинистичкиот систем, се појавил и друг тип држави, што настанале како резултат на успешните востанија на населението против македонско-грчките завојувачи. Овие принципиелно се разликувале од првите по структурата на владеечкиот слој. Со нив управувала месната робовладетелска аристократија, која, макар што делум ги примила јазикот и културните навки од Грците, сепак во основа ја запазила полната економска и политичка самостојност; овој тип држави авторот ги определува како *елинизирани*. Отпрвин тие израснале на периферијата на елинистичкиот систем, но, како што растеле социјалните противречности во првобитните елинистички држави, така растеле и елинизираниите и бројно и квалитетно.

Правилно е одбележувањето на авторот дека општиот развиток на социјално-политичките односи во елинистичкиот свет треба да се разгледува како заемно дејство на тие два противпоставени процеса. Во стремежот да си ги задржи своите позиции, месната робовладетелска аристократија ги примала јазикот и културата од македонско-грчките колонизатори; од друга страна, доколку ослабнувале политичките позиции на последниве, тие, сакајќи да ја зајакнат својата положба, биле принудени да прават отстапки со давање разни видови привилегии на месното свештенство и племство.

Сепак господаречката положба на грчките колонизатори, која се запазувала во целост, доведувала постепено до заострување на социјалните противречности кои во првобитните елинистички држави имале двоен карактер. Тука се појавувала, од една страна, општата противречност меѓу непосредните производители и угнетувачите воопшто, а од друга антагонизмот меѓу странските завојувачи, здружени со месната аристократија, и останатата маса на населението. Овие околности пак доведувале до ослабнување на првобитните елинистички држави и придонесувале за засилувањето на елинизираниите. Така, кон крајот на II и во I в. пред н. е. една низа елинизирани држави ги заграбија териториите на распаднатите елинистички монархии а по тоа стапија и во меѓусебна борба.

Од стр. 108—128 авторот дава преглед на историскиот развиток на елинистичкиот систем зафаќајќи некои моменти уште од времето на Александар Велики и предавајќи ја прегледно борбата на дијадосите и распаѓањето на Александровата држава. Авторот понатаму (од стр. 128—130) пишува за положбата на азискиот дел на елинистичкиот свет.

Главните закључоци до кои авторот доаѓа во овој дел се следниве:

1) Уште во завршниот процес од распаѓањето на Александровата држава елинистичкиот систем не претставувал единство ни по форма — државно-политичко единство — ни по етнички состав на владеечката класа во разните држави кои влегуваа во неговиот склоп (така Битинското царство го определува како елинизирано, како и Понт, Кападокија, Медија Атропатена; спротивно пак Пергам како елинистичко);

2) тоа се одразувало и на карактерот на социјалните противречности и на специфичноста на класната борба во одделни краишта на елинистичкиот свет. Така, додека во првобитните елинистички држави таа борба примила карактер на ослободителна борба против странските грчко-македонски зајувувачи и колонизатори, во елинизираните се продлабочувал и заострувал социјалниот антагонизам сразмерно со растежот на класната консолидација и засилената експлоатација на непосредниот производител и со зацврстувањето на робовладетелскиот строј;

3) сепак, во првото столетие на елинистичкиот систем (III век пред н. е.) водечка положба во него имале првобитните елинистички држави, а меѓу нив најголемата по територија и број на населението држава на Селевкидите.

Од горните закључоци ни станува јасно, зошто во II глава од монографијата ѝ е доделено толку место на историјата на државата на Селевкидите (од стр. 130—155 даден е преглед на општественото, административното и военото уредување; главата се завршува со настаните во времето на Антиох I).

Одвај дури во III глава (стр. 163—250) авторот преминува на основната тема. Во неа е опфатено настанувањето и развивањето на Партската држава во III и II век пред н. е.

Од стр. 163—183 Бокшчанин го третира проблемот за хронологијата на собитојата во времето на одделувањето на Партската од државата на Селевкидите. Прегледувајќи ги грижливо изворите и споредувајќи ги меѓу себе, авторот фрла нова светлина во досегашните толкувања на овој настан, кој, кај повеќето научници, или е сосема површно обработен и неприцисизиран или пак погрешно се поврзува со владеењето на Антиох II. Опирајќи се на Апијана, Бокшчанин доаѓа до заклучокот дека тој настан треба да се поврзе со отцепувањето на Бактрија и дека мора да се стави во времето на владеењето на Селевк II. Поткрепа за ова тој наоѓа и во другите извори (Синкел, Страбон, Јустин, како и во нумизматичкиот материјал). При тоа авторот прави една приемлива корекција во текстот на Јустин (стр. 179, забел. 59), со која го објаснува инаку нелогичниот и контрадикторниот текст. Конкретно, како дата на настанувањето на Грчко-бактриското и Партското царство, што од гледна точка на авторот претставува решавачка промена во политичката ситуација во целиот елинистички систем, треба, според авторот, да се смета 246—245 година кога во западните територии на државата на Селевкидите се одигрувале драматичните настани, познати во историјата под името „Лаодикина војна“.

Но, уште од моментот на отцепувањето и оформувањето во две посебни држави, на авторот му е јасна нивната различна социјална структура. Така, Бактрија ја определува како дел од елинистичката држава на Селевкидите, што се поткрепува како со потеклото на нејзиниот владетел Диодот I (родбински врски со династијата на Селевкидите), така и со политиката на бактриските владетели спрема грчко-македонските колонисти. Имено, како главна задача што бактриските водачи си ја поставиле пред себеси, било запазувањето на неприкосновеноста и привилегираната положба на грчко-македонските колонисти и заштитувањето од навлегувањата на номадските племиња, а исто така и од опасноста од востанија на месното експлоатирано население.

Спротивно на ова Партското царство, кое настанало како резултат од навлегувањето на номадските племиња на Партите во Партија и на свргнувањето на грчко-македонското господство, „по самата своја суштина беше непријателско кон странските зајувувачи“.

На овој начин толкувајќи ги работите, авторот ги објаснува и врските на Селевк II со Диодот I и непријателските односи меѓу Бактрија и Партија.

Уште повеќе ќе испакне и ќе се манифестира различната структура на овие две држави во времето на „Источниот поход“ на Антиох III (209 г.).

Разгледувајќи го развитокот на Партската држава зависно од процесот на распаѓањето на државата на Селевкидите, Бокшчанин опширно ги разработува и детално се задржува нарочно на оние настани кои ги смета за пресвртница во развитокот на елинистичкиот систем. Така од стр. 190—223 опфатено е владеењето на Антиох III (223—187 г.) чии блескави успеси, според зборовите на авторот, „го испијанија Антиох“ и го натерале на нови „агресивни авантури“ што довеле до сукоб со Рим. Катастрофалниот крај на овој сукоб, не само за Антиох, ами и за целата држава на Селевкидите, всушност придонесле за јакнењето на елизираните држави меѓу нив и за јакнењето на Партија.

Од стр. 223 па до крајот авторот ги испитува овие два заемно спротивни процеса во текот на II век пред н. е. Тука е опфатено времето од владеењето на Селевк IV (187—175 г.), Антиох IV (175—164 г.) и династичките борби по неговата смрт (до 138 г. пред н. е.). Напоредо со односите што се развивале меѓу државата на Селевкидите и Партија опфатен е и процесот на распаѓањето на грчко-бактриското царство чija пропаст придонесла за понатамошниот развиток на Партската држава.

Заклучокот до кој авторот доаѓа во гл. III е: во средината на II век пред н. е. елинистичкиот систем преживувал корени промени. Додека во III век пред н. е. раководна роља имале елинистичките држави и пред сè најсилната меѓу нив држава на Селевкидите, во II в. пред н. е. таа се распаѓа. И спротивно, елинизираниите држави, кои во III в. одвај се појавувале на периферијата на државата на Селевкидите, во II в. никнат и во центарот на нејзината територија и силно се зајакнуваат (Понт, Ерменија, Партија.). Најзагрозен од овие промени секако бил владеечкиот слој на елинистичкото општество. Освен тоа тој бил загрозен и од една низа нови робовски востанија (Аристониково 132 г., востание на робовите на Сицилија 105—101 г.). Во тие услови, заклучува авторот, господарскиот слој имал потреба од една силна државна власт. Бидејќи дотогаш најсилната елинистичката држава на Селевкидите веќе не била тоа, требало таа да се бара во новонастанатите елинизирани држави. Меѓу нив пак, ни во Понт, ни во Ерменија ни во Партија тие не можеле да бараат поддршка бидејќи не можеле да ги сметаат за заштитници на своите класни интереси.

Како најсредна и најблиска по култура и како заштитница на интересите на грчките и елинистичките робовладетели се покажала Римската држава. Кон крајот на II век пред н. е. елинистичката аристократија ги полагала во Рим своите надежи за запазување остатоците од своите владенија во западниот дел на територијата на некогашната Александрова држава. Спротивно, Партија станала центар на сите антигрчки елементи во општествата на источните земји од областа на Средоземното Море. Тоа биле и причините што Партија и Рим, ширејќи ги своите сфери на влијанија, отпрвин се доближиле и дошле во непосреден контакт, а потоа стапиле во меѓусебна борба.

*

Заслугата на А. Г. Бокшчанин во оваа монографија на прво место е во тоа што го опфатил во целост проблемот за римско-партските односи и што го осветлил од позициите на марксистичко-ленинистичката методологија. На второ место, што укажа на огромната литература и разнообразните извори, што вешто ги ползувал и проверил најновите податоци од областа на археологијата, епиграфиката и нумизматиката. Сето тоа му овозможило на Бокшчанин да ни ги претстави во нова светлина не само Партија и римско-партските односи, ами и периодот на елинизмот воопшто.

На крајот, не можеме да не укажеме на некои технички пропусти што премногу паѓаат в очи. Тукуречи на секоја страница во забелешките кај латинските и грчките цитати (особено кај последниве) се забележуваат многу печатни грешки. Ова го отежнува нормалното следење и споредување на текстот со преводот. Се надеваме дека оваа слабост ќе биде одбегната во вториот дел на книгата.

Душица Петрушевска, Скопје